

УДК 343.97:343.8

Синявський С. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Єсипенко О. Г.,

старший викладач кафедри

тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ТАМ ВЧИНЯЮТЬСЯ

У статті звернуто увагу на характеристику криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі та надано кримінологічну характеристику злочинам, що там вчиняються.

Зосереджено увагу на змінах у Кримінально-процесуальному кодексі України, пов'язаних з підслідністю злочинів, скоєних на територіях установ виконання покарань, та практичних проблемних питаннях, які можуть виникнути під час їх розслідування слідчими слідчих підрозділів Державної пенітенціарної служби України.

Особливу увагу звернуто на проблемні питання та слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, скоєних на території установ виконання покарань.

Ключові слова: криміногенна ситуація, злочини, виконання покарань, слідчі підрозділи, Кримінально-процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми. Відомо, що досудове слідство у зв'язку з вчиненням злочину у виправних колоніях відбувається, як правило, на двох самостійних і взаємопов'язаних стадіях кримінального процесу – відкриття кримінального провадження та досудового розслідування. Не позбавлена специфіки й сама діяльність органів досудового слідства під час виявлення в умовах УВП ознак вчиненого злочину, уточнення підстав та прийняття рішення про відкриття кримінального провадження. Все це не повинно обмежувати комплексного розгляду проблем досудового слідства в УВП власними питаннями розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення методики розслідування злочинів зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: Алєнін Ю. П., Бахін В. П., Белкін Р. С.,

Берназ В. Д., Волобуєв А. Ф., Галаган В. І., Гончаренко В. Г., Гуткін І. М., Журавель В. А., Іщенко А. В., Козаченко І. П., Колмаков В. П., Коновалова В. О., Костицький М. В., Кузьмічов В. С., Лисиченко В. К., Лук'янчиков Є. Д., Лукашевич В. Г., Михеєнко М. М., Петков В. П., Салтевський М. В., Сегай М. Я., Стахівський С. М., Тіщенко В. В., Фрідман І. Я., Шепітько В. Ю., Шумило М. Є. та ін. Їх роботи створили потужну методологічну та інформаційну базу, що охоплює питання організації й діяльності органів дізнання та досудового слідства стосовно системи загальнонаукових положень криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів, а також рекомендації, що традиційно розглядаються в теорії кримінального процесу й управління.

Виклад основного матеріалу. Необхідно звернути увагу, що згідно з частиною 6 ст. 216 КПК України досудове слідство у справах про злочини, вчинені на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України, здійснюють слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Як і в інших умовах, діяльність органів досудового слідства в УВП є процесуальною. Звідси випливає, що специфіка умов, характерних для УВП, не змінює встановленого законом загальнообов'язкового порядку та процесуальних форм відкриття кримінального провадження і провадження розслідування. Під впливом таких умов (з його врахуванням) можуть лише змінюватися організаційно-тактичні та інші способи (прийоми) їх найбільш ефективного вибору та здійснення.

Характер і ступінь впливу згаданих умов на організаційні й тактичні аспекти вибору та здійснення тих чи інших процесуальних дій неоднакові.

Найбільш суттєва залежність між ними простежується під час підготовки та проведення процесуальних дій щодо вирішення питання про відкриття кримінального провадження по злочинам засуджених, які вони скоїли в УВП, під час застосування запобіжних заходів стосовно цих осіб, а також під час провадження більшості слідчих дій, особливо пов'язаних з отриманням показань від свідків та обвинувачених з числа засуджених.

Стосовно самих способів, які можуть обиратися й застосовуватися для найбільш ефективного здійснення процесуальної діяльності органів досудового слідства в УВП, то вони за своєю загальною цілеспрямованістю та змістом, часом не відрізняються від прийомів, що рекомендуються криміналістикою або кримінальним процесом, і розраховані на застосування під час розслідування поза цими установами. Але навіть у таких випадках їх використання в УВП нерідко не позбавлене специфіки, оскільки допустимість, доцільність і відносна ефективність застосування тих чи інших загальних способів (прийомів) визначається низкою стабільних умов, характерних для ситуацій вчинення злочинів та розслідування саме в цих установах.

Зазначене дозволяє намітити основні напрями й межі комплексного дослідження науковцями проблем розслідування у виправних установах.

На нашу думку, ці напрями охоплюють:

а) дослідження типових для УВП чинників, що справляють найбільш суттєвий вплив на процеси виникнення доказів під час вчинення злочинів засудженими, а також на форми та способи діяльності досудового слідства, пов'язаних з виявленням таких злочинів та збиранням доказів;

б) визначення на цій підставі прийнятності та умов ефективності використання в типових для УВП ситуаціях тактико-криміналістичних та кримінально-процесуальних рекомендацій загального характеру, що стосуються відповідної діяльності органів досудового слідства;

в) вишукування додаткових можливостей удосконалення досудового слідства шляхом розробки науково обґрунтованих рекомендацій, що стосуються специфічних для УВП прийомів, призначених забезпечити законність і тактичну ефективність діяльності органів слідства.

Вибір наведених напрямів комплексної науково-теоретичної розробки дозволить більш повно виявити й висвітлити коло актуальних для практики розслідування питань, виникнення та вирішення яких особливо тісно пов'язане зі специфікою досудового слідства в УВП.

Така специфіка визначається двома взаємопов'язаними групами умов, у цілому, характерних для ситуацій виявлення й розслідування злочинів, вчинених засудженими у місцях позбавлення волі. У найбільш загальному вигляді, це, по-перше, особливості призначення, організації та діяльності виправних установ і в особистому правовому, а також фактичному становищі осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі; по-друге, психологічні особливості особистості засуджених, що полягають у наявності в кожного з них певного «досвіду» злочинної діяльності, а в багатьох із них – не подоланого комплексу глибоко негативних психосоціальних рис (інтересів, поглядів, звичок).

Найбільш гострою проблемою для тактики розслідування злочинів в УВП є отримання достовірних і повних показань засуджених.

Їх негативне ставлення до цілей розслідування – не рідкість. Воно визначається особистісними рисами засуджених і впливом на їх позицію у справі низки специфічних для виправних установ об'єктивних умов, що поєднуються з правовим і фактичним становищем цих осіб на момент вчинення злочинів і провадження розслідування. Дією цих чинників пояснюється значна поширеність давання засудженими неправдивих показань (відмов давати показання), соціально негативних мотивів під час давання правдивих показань, а часом і ненавмисне перекручення істини в показаннях.

Практика свідчить, що специфічні умови УВП меншою мірою впливають на тактику проведення таких слідчих дій, як огляд та освідування, обшук і виїмка, призначення (проведення) експертиз, що зрозуміло, оскільки їх проведення здебільшого полягає в роботі зі збирання речових слідів злочину, внутрішня сутність і механізм змін яких однакові в будь-яких умовах. Проте деякі особливості в тактиці підготовки та проведення зазначених слідчих дій в УВП все ж таки є. До них, наприклад, належить специфіка у підборі понять з числа засуджених; особливості дій зі зберігання слідів на місці події, небезпека навмисного знищення яких в умовах УВП доволі значна; необхідність вилучення під час обшуків не лише предметів, що мають

значення для справи, але й предметів, якими засудженим заборонено користуватися згідно з правилами режиму; використання зразків для експертного дослідження об'єктів, що знаходяться в особових справах засуджених (їх переписки, дактокарт) і т. ін.

Вивчення розподілу засуджених за розміром призначеного терміну покарання свідчить про значну перевагу осіб, які вчинили злочини, що не становлять значної суспільної небезпеки, і засуджені до нетривалих строків покарання (до 3-х років), їх питома вага перевищила 61 % від загальної кількості осіб, засуджених до позбавлення волі.

Щодо стану дисципліни серед засуджених, то впродовж 2004 року зберігалася тенденція до її покращання. Разом з тим погіршився стан дотримання засудженими правопорядку в установах Хмельницької та Дніпропетровської областей, де відповідно на 28 і 24 % зросла кількість стягнень, застосовуваних начальниками установ до засуджених, при загальному зменшенні цього показника на 4 %.

На недостатньому рівні залишається робота щодо перекриття каналів надходження до засуджених заборонених предметів. У 2005 році в засуджених вилучено майже 18 тис. гривень, 614 доларів США, 13,6 г наркотичних засобів та 3,7 тис. колючоріжучих предметів. Незадовільною залишається ефективність проведення обшукової роботи у виправних колоніях Луганської області, а у виправних колоніях Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської й Херсонської областей не вживаються дієві заходи щодо унеможливлення поширення «злочинських законів і звичаїв» серед засуджених, трапляються випадки створення в установах так званих «общаків».

Висновки. Отже, з огляду на викладене, можемо зробити такі висновки.

1. Кримінологічні риси особи злочинця, який учиняв злочини в місцях позбавлення волі, формується в досить негативному середовищі засуджених, більшість з яких належить до категорії злісних порушників; осіб, які позбавлені чинним законодавством пільг (умовно-дострокове звільнення тощо); раніше судимих, хронічних алкоголіків та наркоманів та ін.

2. Омолодження якісного складу засуджених призводить до зміцнення живильного фундаменту злочинності в установах виконання покарань через відсутність у засуджених життєвого досвіду, практичних навичок прийняття правильних рішень в екстремальних ситуаціях, високий рівень конфліктності, несформованість характеру.

3. Вчинення злочинів здебільшого особами, засудженими за тяжкі злочини, та рецидивістами свідчить про глибоку соціально-правову занедбаність особи злочинця.

4. Позбавлення законодавцем пільг для певної категорії засуджених призводить до негативного (неочікуваного) наслідку: розкриваються так звані відомі в науці «перспективні лінії» останніх з рідними, близькими, укріплюється почуття депресії й апатії до соціальних цінностей та правових норм, що в кінцевому результаті призводить до вчинення цими особами нових злочинів.

5. Перебування серед осіб, які відбувають покарання й щодо яких була застосована екстрадиція, призводить до штучних конфліктів у середовищі засуджених через невідповідність умов їх утримання з міжнародними стандартами, переліміт місць, погіршення житлової та інших норм забезпечення для засуджених.

6. Вчинення засудженими більшості злочинів у години максимальної присутності сил персоналу в УВП та в робочі дні тижня підтверджує думку про об'єктивну природу конфлікту злочинців з державою (суспільством). Це пояснюється й великою питомою вагою у структурі злочинності в УВП таких злочинів, як злісна непокора, погроза або насильство тощо.

7. Статистичні дані щодо кількісно-якісного складу засуджених у місцях позбавлення волі свідчать про те, що генератором злочинності в УВП є не лише особистість засудженого, але й середовище, в якому він відбуває покарання.

8. Незайнятість засуджених соціально корисною працею, незаповненість змістовної сторони їхнього вільного часу зумовлює й сприяє зростанню злочинності в установах виконання покарань.

9. Вчинення найбільшої кількості злочинів у колоніях максимального рівня безпеки диктує необхідність здійснення радикальних змін у цих установах та перерозподілу сил і засобів у

самій системі ДДУПВП; зменшення кількості засуджених у відділеннях (за чинним положенням начальник відділення займається соціально-виховною роботою зі 100 засудженими), збільшення числа працівників соціально-психологічних та медичних служб (психологів, психіатрів) і т. ін.

10. Вчинення засудженими тяжких злочинів (втеч, убивств тощо), як правило, в нічний час та літньо-весняний період свідчить про психологічну залежність і потребу особистості в таких діяннях та незадовільний контроль адміністрації саме в ці «критичні» фази для психіки засуджених.

Однією з обов'язкових умов повного та всебічного розслідування злочинів у ВК є встановлення постійної взаємодії слідчого з працівниками цих установ.

Дехто з наукових і практичних працівників вважає, що високий відсоток розкриття злочинів, пов'язаний з очевидністю умов факту вчинення більшості з них в УВП, вказує на відсутність істотних труднощів розслідування таких злочинів [3].

Така точка зору є теоретично неспроможною й практично шкідливою, оскільки вона ігнорує загальнообов'язкові правові й типові фактичні умови провадження розслідування у ВК.

По-перше, практика показує, що далеко не всі злочини вчиняються засудженими в умовах очевидності. Особливо це стосується насильницьких злочинів, вчинені із задалегідь обміркованими намірами. Адміністрації ВК та слідчим доводиться витратити чимало сил та вміння для розкриття таких злочинів, проте деякі з них залишаються нерозкритими.

По-друге, практичним працівникам, особливо співробітникам оперативних апаратів, добре відомо, що під час розкриття злочинів у ВК часом вдається досить швидко встановити, хто їх вчинив. Однак зібрати достатні докази, що викривають винних осіб, нерідко буває досить складно через активну й пасивну протидію розслідуванню з боку засуджених. У практиці розслідування злочинів у виправних колоніях траплялися випадки зупинення провадження в кримінальних справах за невстановленням обвинувачених. За цими справами проходили реальні підозрювані, які викривалися у вчиненні злочинів доказами, що їх у подальшому виявилось недостатньо для висунення їм обвинувачення.

По-третє, відомо, що основне завдання розслідування не зводиться лише до встановлення за допомогою процесуальних дій осіб, винних у вчиненні злочинів. Щоразу під час провадження розслідування потрібно з'ясувати все коло обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних справах. Під час розслідування в умовах ВК навіть так званих очевидних злочинів не завжди вдається з'ясувати процесуальним шляхом цілу низку обставин, що стосуються предмета доказування за кримінальними справами.

Нерідко з'ясування всіх цих питань так чи інакше стосується особистих взаємин, що формуються в середовищі засуджених, у приховуванні яких вони можуть бути зацікавлені.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. С. 11. Ст. 1370.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. С. 1.
3. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Київ: Алерта, 2014.
4. Кримінальний процес України: навч. посібн. / за ред. Тація В. Я., Грошевого Ю. М., Капліної О. В., Шило О. Г. Харків: Право, 2013.

Синявский С. М., Есипенко А. Г.

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМИНОГЕННОЙ ОБСТАНОВКИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, КОТОРЫЕ ТАМ СОВЕРШАЮТСЯ

В статье обращено внимание на характеристику криминогенной ситуации в местах лишения свободы и предоставлено криминологическую характеристику преступлениям, которые там совершаются.

Акцентируется внимание на изменениях в Уголовно-процессуальном кодексе Украины, связанных с подследственностью преступлений, совершенных на территориях учреждений исполнения наказаний и практических проблемных вопросах, которые могут возникнуть во время их расследования следователями следственных подразделений Государственной пенитенциарной службы Украины.

Особое внимание обращено на проблемные вопросы и следственные ситуации, которые возникают во время расследования преступлений, совершенных на территории учреждений по исполнению наказаний.

Ключевые слова: криминогенная ситуация, преступления, выполнение наказаний, следователи подразделения, Уголовно-процессуальный кодекс Украины.

Syniavskyi S. M., Yesypenko O. H.

**CHARACTERISTICS OF THE CRIMINOGENOUS
SITUATION IN THE FIELD OF DEPRIVATION OF
FREEDOM AND CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE
CRIMES WHICH HAVE BEEN PERFORMED**

During the report on the aforementioned issue, attention was paid to the description of the crime situation in places of detention and a criminological description of the crimes committed there.

The attention is focused on changes in the criminal-procedural code of Ukraine related to the investigation of crimes committed on the territory of penitentiary institutions and practical issues that may arise during their investigation by investigators of the investigation units of the State Penitentiary Service of Ukraine. Particular attention is paid to problems and investigative situations that arise during the investigation of crimes committed in the territory of penal institutions.

One of the main conditions for the complete and comprehensive investigation of crimes in the VC is the establishment of a permanent interaction between the investigator and the employees of these institutions. Very often, solving of all these problems in some way touches upon personal relationships that are made up in the environment of the convicts, hiding of which they can be interested in.

Key words: *criminogenic situation, crimes, execution of penalties, investigation units, Criminal Procedure Code of Ukraine.*